
Васіль Ткачоў

...тут і жывыя, бывае, ня чуоць,
асабліва, калі просіш нешта...

Цешча Томаша

Аповесць

1.

За некалькі тыдняў да выбараў Прэзідэнта ў Забродзе прыехалі на чырвоных «Жыгулях» незнаёмыя мясцовым жыхарам людзі, іх было двое — жанчына і мужчына сярэдняга веку, нават росту і камплекцыі аднолькавай: таўстуны. Не вылазячы з легкавіка, мужчына папытаў у першага стрэчнага, дзе жыве цешча Томаша. Першым стрэчным аказаўся калгасны конюх і сусед старой Съцепаніды, якая чамусьці спатрэбілася гэтым загадкавым людзям, вясковы баламут Сашок. Сашок, пачуўшы просьбу, ажывіўся:

— Здолею паказаць? Пакажу! І рабіць нечага! Па маіх спасобнасцях! Глядзіце сюды!.. — І ён, павярнуўшыся да легкавіка сьпіной, вытыркнуў наперад руку. — Вэн за той хатай. Бачыце яе, хату? Бачыце. Не сьляпяя, гляджу: акуляры ня носіце. А за той хатай — і хата Съцепаніды. Ды што я вам тут буду?!.. – Сашок энергічна павярнуў-

ся, глянуў у салон, дзе месцы, канешне ж, меліся, і неўзабаве сядзеў ужо побач з жанчынай, крыху пацясьніўшы тую. — Пардон, мадам! Пакажу. Прама, а потым налева, зноў прама...

Пакуль ехалі, Сашок выведаў у гасьцей багата чаго: і ці скокнуць у бліжэйшы час цэны на гарэлку, бясплатным будзе медыцынскае абслугоўваньне ці не, падвысяць пенсіі ці прытрымаюць пакуль, бо ён таксама збіраецца павесіць аброць на цьвік: пара на адпачынак, і так доўга хвасты коням круціў. Адказалі так, як было і трэба Сашку. Поўны парадак, значыць. Будзем піць. Будзем лячыцца. Будзем атрымліваць пенсіён. Не прызналіся толькі, хто яны такія і навошта спатрэбілася ім старая Сыцепаніда. Але ці мала чаго магла яна зацікавіць, на думку Сашка, гэтых прыезджых, тым больш, што яна – цешча не абы-каго, а самога Томаша, пра якога іншы раз можна было пачуць нешта па радыё ці па тэліку. Пра яго ж, пра Сашка, не гавораць. А зяць Сыцепаніды — шышка. Хоць, зноў жа, на думку Сашка, чым так гаварыць пра яго, дык лепш і зусім не ўспамінаць, лепш зрабіць выгляд, што няма чалавека. Каб пра яго так баілі, разважаў ён, Сашок, ня вытрымаў бы, яй-бо, засунуў бы галаву сваю лысую ў пятлю ці ад сораму згарэў. Суцэльная крытыка – амаль ніводнага добрага слова. «Тут раз на сходзе адчыхвосьцілі, дык ня ведаў, куды вочы падзець. А гэта ж лупцююць на ўвесь белы сьвет. Ды і сумляваюся я, каб таго заслугоўваў Томаш. Добры ж чалавек ён. Добры-ы!» А то ж шугануць, бы з вядра, памыяў яму на галаву і маўчок. Асабліва ўжо тая дубасіць яго па радыё жанчына з птушыным прозьвішчам... Як гэта яе? Во, і не прыгадаць. Ды няважна. Што ён і злодзей, і распусьнік, і нават жыве ў добрым доме, а не на вуліцы. Яму ж, аказваецца, трэба жыць на вуліцы, як бамжы, у галечы і брудзе. Пра гэта Сашок ня ведаў... Ай-яй-яй! Добра яшчэ, што радыёкропку не абрэзалі, а то б зусім ад жыцьця адстаў. А мо так і трэба сёньня пра яго, Томаша, гаварыць? Каб іншыя чулі і ня сунуліся на тое прэзідэнцкае крэсла. Відаць, мякка ў тым крэсьле сядзець, калі адным ня хочацца яго аддаваць, іншых і на крок не падпускаюць да яго. І чыхвосьцяць таму зяця, бы венічкам у лазьні: так яму, так яму, та-а-к!.. Атрымлівай, неба-рака! А хочаш, яшчэ на камяні лінём? Адкуль і чым — ёсьць! Глядзі і слухай!..

Сашок бачыў, як госьці павалюхалі на падворак Сыцепаніды, ён папярэдзіў тых, што сабакі няма, крочце сьмела, а сам сказаў шафэру:

— Дзякуй, братка, што падвёз: я вось і жыву па-суседску з цешчай Томаша. Хоць раз у жыцьці пашэньціла. Шкада, што ты за рулём, а то б запрасіў цябе ў госьці.

Можна было падумаць, што ў Сашка мелася выпіць. Смалы! Але ж плёў... Каб быў не за рулём чалавек, то і не заікнуўся б. Той яшчэ тактык і стратэг вясковы! Шафёр, малады русявы хлапчына, шчыра ўсьміхнуўся ў адказ:

— Дзякуй, дзед.

— Ну, вось... Коней выгнаў, можна і пасьнедаць. Адзін жыву. Дык нашто мне, скажы, рабіць? Для каго? Агарод ёсьць. Пенсія праз месяц-

другі будзе. Закругляюся, маць яго так!.. Ужо думаю, як абмыць. Запрашу таго-сяго з суседзяў. На пенсію адзін раз у жыцці ідуць. Падзея-я! А зяць Сьцепаніды, Томаш, чалавек, скажу табе, хоць і высокага палёту, а просты — я з ім у той прыезд каньяк піў. Праўда, маленькімі чарачкамі. Як напёрстак. Нязручна было. Пайшлі, сусед, кажа, пасядзім у садзе, пра жыццё пагамонім. І каньяк на столік ставіць. Ён нічога, кажуць, больш ня п’е, толькі тую гадасьць... Глушанулі. Пець ня пелі, але я душу адвёў. З разумным чалавекам і пагаварыць прыемна. А ты ня скажаш, каго гэты ты прывёз? — Сашок кіўнуў на падворак, дзе ўжо не было відаць прыезджых.

Шафёр павёў плечуком, зрабіў абыякавую грымасу на акуратна паголеным твары:

— А што тут за тайна? Будуць цікавіцца, як жыве цешча кандыдата ў прэзідэнты. Памераюць усё, абсьледуюць... А то пананісваюць у дэкларацыях аб даходах!

— Глядзі-ты! — паківаў галавой Сашок, прыдушыў недакурак чобатам. — Дык... дык, а зяць якое дачыненне мае да гэтай халупы? Ён жа тут, мусіць, і цвіка ня ўбіў.

— Там разьбяруцца...

— Не, хлушу: гадоў колькі назад шпакоўню зрабіў. І тое — цвікі цешчыны былі, роўна як і шалёўчына. Жэрдку я даў. Ага. Так было, так... Ён пытае: Пятровіч... я, значыць, Пятровіч, ці няма ў цябе якой-небудзь жэрдкі... пажадана, каб новая была... Шпакам, кажа, керамок выгабляваў. Так і сказаў: керамок. Але скажу табе, хлопец, адно: ня ведаю, які мастак ён у іншых пытаннях, які дзялок, а шпакоўню зрабіў адмысловую — самую лепшую, якую я калі-небудзь бачыў у жыцці. Вунь яна. Бачыш? Вунь, на ліпе.

— Прыгожая, — пазяхнуў шафёр, але сказаў шчыра: шпакоўня сапраўды яму падабалася.

А Сашок працягваў:

— Праўда, я далей свайго Заброддзя і ня быў — у армію не ўзялі, абдурылі, мусіць, на камісіі: вяртайся, кажуць, назад, у цябе ногі пласкаступыя. Можна падумаць, што б я сваімі нагамі страявой не адчаканіў!.. Хаджу ж. Ня падаю. А я, дурань, і плакаў. За вуглом. Каб ня бачылі... Ці мо зойдзеш, хлопец, да мяне?

— Дзякуй, дзед. Толькі ж з дому.

— Глядзі сам. А я пайду.

Сашок сядзеў за сталом, які перад самым акном, што выходзіць на Сьцепанідзін агарод, ляніва сёрбаў халаднаваты боршч і бачыў, як тья двое — ён і яна — хадзілі каля хлева, прыглядваліся да яго, бы прымерваліся, як тья пакупнікі, а потым дасталі нейкую стужку і пачалі мераць сьцены. Ад хлева перайшлі да хаты. Сьцепаніды відаць не было, і гэта ўсхвалявала суседа: мо што з ёй здарылася? Ды і надоба ёсьць паразмаўляць з замяральшчыкамі, тое-сёе выведаць можна будзе. Ён аблізаў лыжку, паклаў побач з міскай, прыхінуў ручніком і засьпяшаў на Сьцепанідзін падворак. Першай справай пацікавіўся:

— Так, значыць... А дзе цёшча Томаша? — не дачакаўшыся адказу, папытаў больш гучна, строга. — Сцепаніда — дзе?!

Жанчына сьпяраша нешта занатавала ў сшытку, паклаўшы яго на далонь левай рукі, і пакуль пісала, увесь час мумкала сабе пад нос толькі адной ёй зразумелае, а тады толькі падняла вочы на Сашка, зыркнула, нібыта бачыла яго ўпершыню:

— Не перашкаджайце!

Мужчына паправіў акуляры на кірпатым – ажно задраўся, бы мыскі чаравікаў у клоуна — носе, і сказаў таксама нялюба:

— Тупай, тупай адсюль...

Замяральшчыкі пакрочылі далей па падворку, Сашок спачатку не адставаў — папраставаў за імі, а потым, пакуль яны заглядвалі ў кладоўку, праведаў Сьцепаніду. Жывая і здаровая. Сядзіць на зэдліку ў акулярах і чытае газету. Сашок абурыўся:

— Чужыя людзі гойсаюць па сотках, шныраць у лазьні, у хляве... ды ўсюды, маць іх занагу, а яна чытае сабе, грамацейка! А ты... А ты... — Сашок раптам успомніў, што правяральнікі павінны даказаць, хто яны такія, нейкімі пасьведчаньнямі, — ...праверыла іхнія дакументы?

— Цяпер могуць падсунуць табе пад нос што хочаш, — спакойна адказала Сьцепаніда, перагарнула старонку, і газета глянула на Сашка чырвоным загалюкам. — Няхай што хочуць, тое і робяць. Мне зяць так сказаў.

— Томаш?

— А хто ж? Быццам ня ведаеш, што ён у мяне адзін зяць.

— Ды шпакоўню бачыў. Рукі ў яго нічога. Сьцепаніда, паслухай мяне, Сашка дурнога: дай я ад імя цябе праверу ў іх дакументы. Патрэбую, дай, панімаш!.. Га? На тваёй тэрыторыі не магу ж я ... А рукі сьвярбяць. Адчуваю, што яны вельмі кепскія людзі — ці гэта ўсе ў нас беларусы зараз такія? Што шасьцяронкі ў трактары: гыр-дыр-пыр-мыр!..

— Так і пакажуць!

— Пакажуць! У мяне пакажуць!..

— Не шукай клопатаў на сваю лысую галаву, Сашок. Паслухай, што пра Томаша ў газеце пішуць...

— Ня час, ня час чытаць. Потым. Калі паедуць. На агарод трэба — туды, дзе тыя пісакі-замяральшчыкі-рэвізоры. Панапісваюць там рознага, а ты чытай, чытай!.. А тады бульдозер прышлюць, і сьцяруць твае апартаменты, маць іх занагу, з твару зямлі. А твой зяць, калі стане вялікім чалавекам... утыркне таблічку: тут жыла мая цёшча Сьцепаніда.

Сьцепаніда зьняла акуляры, адклала газету, адказала Сашку:

— Такого ня зробіць. Маю хату і немцы не кранулі. Няўжо нашы пасьмеюць? Сёньня, калі столькі пасья вайны прайшло...

— А сёньня змогуць. Нашы. Хоць у Беларусі, чуў ад прэзідэнта, за ўсю вайну было дваццаць здраднікаў. З іх двое з нашай вёскі, мабыць? Прозьвішчы не называў, праўда. Дазволь, Сьцепаніда, папытаць у іх, што за птушкі?

Сьцепаніда ўздыхнула:

— А якая табе розьніца, сусед? Я не хвалюся, а ты нешта ерапенішся.

Паберажы сваё сэрца. Ці на цябе мала за жыццё ліха абрынулася? Давай лепш чайку пап'ем?

— А... а... а мацнейшага нічога няма? — Сашок ажно папярхнуўся, пачуўшы пра чай.

— Ёсьць, ёсьць і мацнейшае.

— Капні, маць іх занагу!.. Супакой растрывожаную душу.

— Капну. Але хай паедуць. А то, баюся, і цябе з сабой забяруць. З імі прыехаў да мяне, з імі і паедзеш.

Сашок пракаўтнуў даўкі камяк, кіўнуў:

— А ты, Сьцепаніда, іншы раз і правільна бышцам кумекаеш. Хай паедуць. Прыкмета, і сапраўды, кепская. Хай паедуць... Іш ты, га! І праўда!.. Цёшча Томаша! У такой цёшчы і зяць павінен быць не абы-які, а... а!.. — Сашок трос рукой, а што сказаць далей, не знаходзіў, а тады ён прыпаў да шыбкі і назіраў, як прыезджыя пералічвалі пладовыя дрэвы ў садзе. — Сьцепаніда, слухаеш ці чытаеш?

— Слухаю.

— А Томаш твой не садзіў пладовыя дрэвы?

— Адно ці два яго... Тыя, што меншыя.

— Не прызнавайся, калі што. Гавары: я саджала, я! Ці на мяне перакладай. Вазьму на сябе.

— Дык ён, зяць мой, трэніраваўся ў мяне на агародзе.

— Як гэта? — разявіў рот Сашок.

— А так: яму, як будучаму прэзідэнту, давядзецца часта саджаць дрэўцы.... то тут, то там. Па тэлевізары ж паказваюць. А колькі не паказваюць? Вось і мой Томаш патрэніраваўся. А як жа! А то ня так яшчэ тое дрэўца ўторкне, а тады ня тым бокам рыдлёўку возьме...

Сашок зарагатаў:

— Ну ты даеш! Там і пакажуць, і навучаць. Два разы ён саўгане рыдлёўкай, а тады такія вась Сашкі, як я, прысыпяць. На падхваце ў нас хапае...

— Сашкоў, — дадала Сьцепаніда.

Сашок жа не пакрыўдзіўся на суседку. Ды і было б за што! Тым больш, што яна абяцала, калі паедуць, капнуць... А сёньня яму вельмі хацелася выпіць. Толькі не каньяку — ну яго, каньяк той! Хоць і частаваў яго тады, калі піў ў першыню, сам Томаш — ня проста зяць Сьцепаніды, а кандыдат у прэзідэнты... Во які хвокус-мокус! А не прыняла сялянская душа. Свайго б, самаробнага, напою. Шкляначку. Да беражкоў. Ды скрыль сальца з цыбулінай.

Як і сем гадоў назад...

Тады ўсё гэта, здаецца ж, было. Ну, канешне. А каб прапанавалі каньяку... нічога не атрымалася б, ня сталі б піць. Цьфу!

Вёска любіць самагон.

Папытайце ў Сашка — ён пацьвердзіць яшчэ раз, калі не палянуецца.

А пакуль Сашок сядзіць у Сьцепаніды за сталом, мусоліць ў роце кавалачак сала і коса паглядае на падваконьнік, дзе за фіранкай стаіць пачатая бутэлька гарэлкі, з якой ён толькі што прапусьціў чарачку. Закусвае.

А заадно хваліць Томаша і мацюгае тых замяральшчыкаў, што толькі, нават не развітаўшыся, ад'ехалі.

— Культуры — нуль! — гаворыць Сашок і лагаднее тварам, бо бачыць, што яго крытыка падабаецца Сьцепанідзе. — Паехаць — і нічога не сказаць! Што, надарваліся б, калі б не пашкадавалі двух слоўцаў? Дык не — загрузіліся, і толькі бачылі іх! А я, калі ўвечары дамоў іду, коням сваім кажу: да пабачэньня, родненькія. Спакойнай ночы. Да заўтрага. Не сумуйце тут без мяне. Заадно і растлумачу, чаму на пашу ноччу не выганяем. Пакрадуць, кажу, вас цыганы ці прыблуды розныя. Паслухай, а для чаго ў нас міліцыі столькі багата? Во і прыставілі б яе да коней ноччу... Цікава, што яны тут намералі, што запісалі? Забыўся шпакоўню ім паказаць, цьфу! Хай бы і яе зафіксавалі.

— Шпакоўня іх, мусіць, мала цікавіць.

— Не, дадумацца: зяця ў прэзідэнты вылучаюць, а на падворку цёшчы кампрамат — я так разумею — шукаюць.

— А то ж яшчэ што? Кампрамат, кампрамат, — уздыхнула Сьцепаніда, паднялася з табурэткі, узяла на падваконьніку за фіранкай бутэльку і забулькала ў чарку.

Сашок кіўнуў на пляшку:

— Мо і сама б?

Сьцепаніда нічога не адказала, падсунула чарку пальцамі тырчком бліжэй да яго. Сашок пракаўтнуў яе адным махам, крактануў, зморшчыўся, выдыхнуў:

— Чымся ўжо гэтае барахло піць, дык лепей каньяк, яй-бо. Нясмачная гарэлка. Сьпіртус-водус. Хто толькі яе зараз ня робіць, хто толькі не стараецца мяне ў дамавіну зафугаваць, аднак жа, Сьцепаніда, не атрымліваецца ў іх, вінакураў рознай масьці. Нічарта не атрымліваецца! А зяць твой, можа, і правільна робіць, што толькі каньяк ужывае. Ці яму па рангу нельга іншае, ня чула? Усё ж высока лятае.

Сьцепаніда заўважыла:

— Лепей за ўсё піць тое, што п'ю я. Малако.

— Таксама шкодна. У газеце пісалі. У нашым узросьце кіслае толькі добра і сырадой. Тут ты праўду кажаш, суседка. Ну што ж пайду я? Выпіць ты мне ўсё роўна не дасі, хоць стол на дзвюх ножках і не стаіць.

— Стол стаіць на чатырох, дык што, я табе павінна чатыры чаркі наліваць?

— Чатыры не адужу, — пагадзіўся Сашок.

— А за што? Купі ў краме ды пі.

— Купіла няма.

— Ты ж робіш.

— Раблю. І ўсе робяць. Добра, што табе вось хоць пенсію даюць, то наліла. Без гарэлкі, Сьцепаніда, я ўжо не магу жыць. Весялей з ёй. А так хоць зусім у магілу лезь, пад бок да Манькі. Ну, пайду я?

— Ідзі, — сказала Сьцепаніда і пачала прыбіраць са стала. — Пайду і я на агарод. Лепш бы яны прыехалі ды памаглі мне бульбу капаць, чым мераць уздумалі...

— Во калі выберуць Томаша прэзідэнтам, выкапаюць і ўнясуць! — усміхнуўся Сашок. — Пабачыш.

— Я б хацела пабачыць, — шчыра прызналася Сьцепаніда. — Толькі ці давядзецца? Шкада мне зяця. І навошта ён палез у гэтыя прэзідэнты? Ня трэба было... Я ж і казала яму, каб не рабіў глупстваў. Глупствы ўсё гэта, мне здаецца, забіраць уладу ў тых, хто яе мае. Паспрабуй забяры ў нашага старшыні калгасу. Так і аддасьць. Калгас ледзьве жывы, на ладан дыхае, а ён трымаецца. А там — ог-о-о-о якая ўлада!

Сашок хлюпаў носам, і Сьцепаніда зразумела, што ён зараз заплача. Такі ўжо характар у яго — як вып'е, дык яму кожнага шкада, нават жучка, што паўзе па зямлі: сьлёзы блізка.

— Ідзі, ідзі дадому, сусед, — паглядзела на Сашку Сьцепаніда, і ўбачыла, што ў таго ўжо паблісквалі на шчоках раўчкі са сьлёз. — Адпачні. Паляжы. Такое дзела. І выпіць трэба. Зайдрошчу здаровым людзям. А я хачу іншы раз і прыгубіць, ды здароўя зусім няма. Нават і табе, Сашок, іншы раз зайдрошчу. — Ідзі, сусед, ідзі адпачні.

Сашок паслухаўся, моўчкі ўстаў з услона, але перш, чым выйсьці з хаты, пільна паглядзеў на Сьцепаніду і пахітаў у паветры пальцам:

— Я свой голас, так і перадай Томашу, за яго аддам. І ўсіх настрою за яго. Калі ўжо мы, землякі тваёй Зінкі, не падтрымаем талковага чалавека, то хто тады? Хто, Сьцепаніда? Э-э, маўчыш! Увесь час ты маўчыш. Чужыя людзі брындаюць па падворку, лазяць у хляве і кладоўцы, шныраюць, бы ў сябе дома, маць іх занагу, а табе хоць бы хны. Так? Заступіся калі-небудзь за сябе сама ці, у крайнім выпадку, пакліч мяне. Я ім хутка рогі паабламаю, маць іх занагу!.. Прэч рукі ад цёшчы Томаша! Прэч!..

2.

Сьцепаніда нічога не адказала Сашку, жанчына яна ўвогуле не разгаворлівая, а тут яшчэ і падумаць варта было — што адказаць яму? Быццам і праўду гаворыць чалавек. Іншы раз і трэба даваць адпор некаторым нягоднікам, а яна не дае, таму што ня ўмее. Ну, а дала б? Як во сёння. Так і паслухаліся б тыя, што прыязджалі... Сьцепаніда глыбока ўздыхнула, паглядзела на карткі, што былі за шклом у раме і віселі над сталом, і паскардзілася нябожчыку Зьміцеру, што надакучыла жыць на гэтым сьвеце і папрасіла, каб ён хутчэй забраў яе да сябе. А тады і сама заплакала — як Сашок, які ўжо сьпяваў на ўсю вуліцу — хоць вушы затыкай:

Ехалі казакі са службы дадому,
Спадманулі Галю — забралі з сабою.
— Едзем, едзем, Галя,
Едзем, едзем з намі, з намі казакамі,
Лучшэ табе будзе з намі,
Чым у роднай маці. Эх!..

Сьцепаніда прычыніла вакно і вырашыла, перш чым ісьці на агарод,

перачакаць: гэтай песьняй пра Галю Сашок даняў ня толькі яе. Адно добра, што Сашок да канца ня ведае ніводнай песьні, рэпертуар у яго ня надта вялікі, таму доўга ніколі не сьпявае, і неўзабаве ў вёсцы зноў стала ціха... Перад Сашком Сьцепаніда быццам і паказвала выгляд, што абьякавая да прыезду тых двух чалавек з райцэнтру, што напляваць ёй на іх, але ж усё гэта — хочаш ты таго ці не — у галаве адклалася своеасаблівай меткай ня меткай, рубцом не рубцом, а хутчэй за ўсё — роём... Вось цяпер і гудзе галава, разрываецца. Старая абхапіла яе рукамі, бы абручом, і зразумела, што трэба паляжаць. Няхай гарам гарыць тая бульба, якую яна збіралася сёння капаць. Не да яе. Прылегла. Адразу ж каля яе пачаў церціся кот Мірон, лашчыўся доўга, пакуль яго гаспадыня не захрапла. Кот Мірон суцішыўся таксама побач, ён разумеў, што калі старая сьпіць удзень, то нешта з ёй здарылася...

Ня трэба гаспадыні перашкаджаць. А то ня дасьць сьмятанкі.

3.

Сашок загнаў свой табун, а ў тым табуне — сьмешна сказаць! — усяго сем коней, у стайню, і вяртаўся дахаты. На небе ўжо ўспыхнулі зоркі, а ў шыбах было цёмна: землякі кладуцца рана, рана і ўстаюць. Нічога дзіўнага. А дзіўна, хіба, было тое, што яшчэ ня спаў Пятрок, жыве ён тут, у цэнтры, і сядзеў на лаве перад гародчыкам. Міма ягонай хаты кожны дзень па некалькі разоў праходзіць конюх туды-сюды. Сашок спярша заўважыў не чалавека, а агеньчык ад самакруткі таго: агеньчык, як і вядзецца ў такіх выпадках, скакаў у цемры, мітусіўся, і калі Пятрок зацягваўся, то асьвятляў ягоны твар. «Што гэта ён сёння ня сьпіць? Няйначай, з бабай пацапаўся!» А ўсё аказалася значна прасьцей — жонка яго паехала яшчэ ўранку на фурманцы ў суседнюю вёску да дачкі, якая там замужам, і яшчэ не вярнулася. Вось ён і сядзіць, чакае. Пятрок працаваў трактарыстам, па большай частцы на гусенічных, з гэтага крыху недачувае, у Забродзьдзі пра гэта ведаюць, таму, калі размаўляюць з ім, стараюцца, каб бліжэй было яго вуха. Іншы раз так і здаецца, што пасля доўгай размовы вуха ў Пятра тады робіцца чырвоным — працуе ж, стараецца! — і на ім кропелькамі вісіць, нібы першая раса на лістку, пара ад гарачага паветра суразмоўцы.

Падсеў да Пятра на лаву і Сашок. Пагаманілі пра тое-сёе, а тады Пятрок сказаў:

— Заўтра табе каня прывяду на стайню.

— Якога? Чыйго каня? — варухнуўся на лаве Сашок.

— Свайго.

— Свайго — не-е, ня трэба. Свайго сам глядзі.

— Назусім. Бясплатна. Адмаўляюся ад каня.

Сашок, пачуўшы такое, ажно разявіў рот — ён часта разяўляў рот, калі здзіўляўся, і рабіў гэта самахоць. А справа, аказваецца, вось у чым. Мясцовыя ўлады прынялі пастанову, згодна з якой трэба заплаціць кожнаму ўладальніку каня падатак за пашу — прыкладна дваццаць тысячаў рублёў у год. Пятрок і спалохаўся такога падатку. А Сашок

садраў з галавы сваю зашмальцаваную кепку і з адцяжкай шлёпнуў ёю вобзем:

— Што робяць, маць іх занагу! Што робяць! Зусім коней зьвядуць! Дык гэта ж, відаць, таму і прынялі такую пастанову, каб коней знішчыць, га? А ты як думаеш, Пятрок?

— Я?

— Ты, ты!

— Так і думаю...

— А навошта мне яго ў табун? Прадай.

— Прадаць? Прадаць проста. Але ж конь трэба, жывучы ў вёсцы. То калі бясплатна аддам, то мо калі і аддадуць мне бясплатна?

Сашок зарагатаў на ўсе грудзі:

— Ну і дурныя ж людзі, хай я ў арміі не служыў! Аддадуць! Дагоняць і яшчэ раз дадуць! Высыпятка! Хочаш? Палучыш, маць іх занагу! Ты што, пень стары, гісторыю ня ведаеш? Ужо ж бясплатна аддавалі ў калгас... І коней, і калёсы, і збрую... А хто браў бясплатна? Хто хапаў? У каго сіла была і нахабства было! Той і меў! А ты, цяцера глухая... прабач, Пятрок... пакуль раслухаеш, што табе скажуць, то позна будзе — іншыя на тваім кані будуць араць і сеяць. А як, ты вот скажы мне, а як ты будзеш глядзець, калі твайго каня нехта будзе хлабустаць дрынам? Спакойна? Перажывеш? Ты гадаваў, песьціў, а яго дрынам!..

Пятрок не адразу прызнаўся:

— Я пра гэта неяк і не падумаў.

— А думаць трэба. Але мы часта сьпярга робім, а тады думаем.

— Гэта так...

— На выбары пойдзеш? — перамяніў размову Сашок.

— Схаджу.

— Не схаджу, а трэба ісьці з высока ўзнятай галавой — як і раней. Помніш? Там грошай дадуць. На пляшку хопіць. За каго, скажы, будзеш галасаваць? Хаця навошта я пытаю — за Томаша, вядома ж!

— За Томаша. Няхай і наш чалавек пры ўладзе пабудзе. Толькі ж, перадаюць, багата ў яго розных казусаў...

— Ты меней слухай. Я з ім каньяк, між іншым, піў, і магу сказаць: дастойны чалавек, варты!

— Дык хто пра гэта ня ведае, што ты, значыць, каньяк з ім?.. Мо толькі, калі выберам, тэлефоны нам паставіць?

— А ты думаеш! — Сашок махаў рукамі, хоць у змроку гэтага і не было відаць, увайшоў у азарт. — А я пра што? Таму і агітую. Паставіць тэлефоны. Тады знойдуць і праводку, і слупы. А што, дарога нам нармальна ня трэба?

Пятрок кіўнуў:

— Яшчэ як трэба. «Хуткая» адмаўляецца прыязджаць...

— А ён зробіць да цешчы! Мужык нармальны! Ды ці мала нам яшчэ чаго трэба, каб жыць парадачна, га? А свой чалавек ён і ёсьць свой!

— Хай будзе! — таксама гучна адказаў Пятрок.

Назаўтра ўся вёска ведала, пра што гаварылі Сашок і Пятрок.

І няхай хто скажа, што яна, вёска, спала, дрыхла!
Не сьвязаціся вокны? Гэта іншая справа...

4.

Сьцепаніда бачыла сон, быццам яе зяць зрабіўся дзіцём, сядзіць у беленькім халаціку на гарадской вуліцы і гандлюе марожаным. Кожнаму, хто праходзіць міма, ён прапаноўвае:

— Грамадзяне! Не праходзьце міма! Марожанае! Смачнае! Абцяю, калі выбераце мяне прэзідэнтам, кожнаму па адной порцыі бясплатна.

Цешча глядзела на зяця і баялася падыходзіць да яго — адразу ж, ведала, спалохаецца: чаго гэта ты, папытае, тут, шаноўная? Што здарылася? Ці хаты ў цябе ўжо больш няма? А мо што іншае стрэслася? Падыходзь, падыходзь, Мікалаеўна, бліжэй, не саромейся мяне, я ж свой! Чуеш? Свой! Зяць — гэта ўжо сваяк! Га?

Дзіўна ж, праўда: кандыдант у Прэзідэнты — і дзіця? Не дарос, аказваецца? Так яно і ёсьць: не дарос! А куды ж тады лезеш, жэўжык? У які Палац? Твой Палац — дзіцячы сад. Ку-гу, ку-гу!.. Але ж Сьцепанідзе дужа захацелася марожанага, і яна сьмела наблізілася да зяця, і вось дзівосы – той адразу ж пабольшаў, надзьмуўся, быццам шар, а белы каўпак на круглай галаве вокамгненна стаў чырвоным, і з яго капнула кроў на марожанае, якое зяць моўчкі працягнуў Сьцепанідзе... А потым, калі ўбачыў, каго частуе марожаным, здзівіўся-спалохаўся і выпусціў зусім марожанае з рукі... Яно лёпнулася аб асфальт... І Сьцепаніда прачнулася. Адразу ж убачыла на падлозе бутэльку, з якой выцякала недапітая Сашком гарэлка. А кот, халера, сядзеў на тым месцы на падвакоўні, дзе яна некалі стаяла, і похапкам мыўся.

— Каго там яшчэ якая трасца прынясе? — падумала старая і падняла бутэльку: трэба выратаваць хоць тыя кроплі, што засталіся на дне: кот жа мыецца, то, пэўна ж, спатрэбіцца.

Сон спраўдзіўся. Паштальён прынёс газету, з якой сьведчыла, што кандыдат у прэзідэнты Томаш зьняў сваю кандыдатуру на карысьць адзінага кандыдата ад апазіцыі – Пісарыка. Зьняў дык зьняў. Сьцепаніду гэта не асабліва кранула, яна толькі падумала, што дарэмна тыя двое прыязджалі на чырвоным легкавіку, трацілі час, нішчылі паліва. Усё ж гэта, відаць, дзяржаўныя сродкі. Цяпер тое, што яны замяралі, нікому не патрэбна: небяспекі ад зяця няма. Адстануць, ня будуць рабіць падкоп і пад яе жылло. А Томаш яе, відаць, і сапраўды не дарос. Бач, адмовіўся! Старая ўявіла, як прыбязыць Сашок, вытаропіць вочы: здрэйфіў, аказваецца, твой зяць! Слабак! І з кім, скажа, я каньяк піў? Але далей Сьцепаніда прачытала, што калі перамога на выбарах Пісарык, то Томаш стане прэм'ер-міністрам. Няхай сабе і так. Высокая таксама, наколькі разумела старая, пасада.

А Сашок тут як тут. Яшчэ з парогу разявіў рот, а потым гаварыў на адным дыханьні :

— Не чакаў! Ня думаў! Не спадзяваўся! Здавалася мне, што мужык ён што трэба, а, бачыш, спасаваў. Перадаў права сваё Пісарыку. Хто такі

гэты Пісарык? І за каго мне цяпер галасаваць? Зусім забыталі. Рыхтаваўся, найстройваўся на аднаго, а падсоўваюць іншага. З тым Пісарыкам я асабіста не знаёмы. Ды і Томаш твой, мяркую, больш салідны!..

— Ты не знаёмы, дык зяць мой знаёмы, калі даверыўся яму, — як заўсёды спакойна прамовіла Сьцепаніда. — Буду галасаваць за таго Пісарыка. І за зяця — за прэм'ер-міністра. Калі яны заадно.

— Хірня атрымалася, — плюнуў Сашок. — У бюлетэні ж яго прозьвішча ня будзе. Гэта ўжо ня той цымус. А прыемна б было прачытаць прозьвішча: Томаш. А так будзеш галасаваць за таго... як ты сказала... ужо і забыўся...

— Пачакай, гляну, — Сьцепаніда палезла ў газету, неўзабаве паведала. — Пісарык. За Пісарыка.

— Я ж і кажу: добры твой зяць чалавек. Сам сябе, добраахвотна панізіў. На такое не кожны адважыцца. Як я некалі сябе. Помніш, Сьцепаніда, калі хамуты выдаваў...

Сьцепаніда нічога не адказала, толькі махнула рукой: ды ты нагаворыш!..

Сашок, разьвітваючыся, паабяцаў, што цяпер ён будзе агітаваць усіх галасаваць за прэм'ер-міністра.

І выкаціўся на ганак.

5.

На выгане, дзе пасьвіліся калгасныя коні, у той жа дзень Сашок знайшоў мёртвага бусла. Здалёк яшчэ ён убачыў нейкую чорную горку, думаў, выкінуў хто сьмецьце ў цэлафанавым пакеце, адразу не дапяў, што гэта, а калі прытупаў бліжэй, то пэўны час стаяў перад птушкай моўчкі, ламаў голаў, як і чаму яна загінула. Самагубства? Хвароба? Ці яшчэ нешта, трэцяе? Такое ўражаньне, што бусел сьпікіраваў з вышыні ў дзёран, ляжаў ён так, як і ў лёце, падціснуўшы крылы. Сашок перавярнуў нагой птушку на бок, і не здзівіўся, што вочы ў яе былі заплюшчаныя.

Чаму ж, чаму ж не захацела гэтая прыгожая істота глядзець на белы сьвет, дыхаць гэтым паветрам, якім дыхаюць у Заброддзі Сашкі, Сьцепаніды і Петракі? Паспрабуй здагадацца — чаму. Людзі і спрабавалі. Сашок не паленаваўся прынесці бусла да крамы, паклаў яго перад ганкам на траву, і калі хто падыходзіў, спыняўся перад мёртвым птахам, даваў сваю версію. Нехта казаў, што перад выбарамі сьмерць бусла — прыкмета дрэнная, зусім нікудышная, і хваляваўся, што калі прыйдзе новы прэзідэнт, то ён ня будзе атрымліваць пенсіі. «Гэты ж дае. А той, што будзе, ці дасьць?» Пятрок таксама прыходзіў у краму ўзяць солі, патаптаўся перад буслам, паскроб патыліцу і сказаў:

— Чорны бусел — гэта зяць Сьцепанідзін. Томаш. Не даляцеў, склаў крылы...

Сашок не пагадзіўся з такім меркаваньнем, запырэчыў:

— Зяць яшчэ ляціць. Хоць і ніжэй. У палёце зяць. У брэючым. Да піке яму далёка. Так што ведай, што гаворыш, Пятрок! Акуратней. Тут па-

літыка, панімаш!.. А вось я баюся таксама, што на выбарах... к-хе... к-хе... скласьці можа крылы той, хто сёння... так, сказаць... Але ж і мне праз месяц на пенсію... Чорт яго знае, што там будзе. І што ў таго за душа, у Пісарыка? Ці чуў хоць хто яго? Ці бачыў? Цяпер жа, у мяне дачка ў Расіі. А калі адменяць дружбу, за якую сённяшні агітуе? Што, яна там і застанеца, як за засланкай?

Тут ужо з Сашком не пагадзіўся дзед Арцём:

— Мушу сказаць... Вось... Ага... Што ня згодны я з табою.

— Чаму, Арцём?

— Чаму, чаму! Ня згодны. Але адно скажу: усё будзе, як тады...

— Калі гэта — тады?

— Калі трэба. Але я ня згодны...

— З чым? Раствумач цёмнаму люду.

— Пажывеце — убачыце, — Арцём пачыкільгаў ад крамы, адзін раз павярнуўся, доўга і задумліва глядзеў на людзей, на бусла, а тады плонуў, мацюкнуўся і пайшоў далей, а сам сабе гаварыў: «Пайду я сора, усе там будзем... аднак тых людзей, што сёння жывуць, шкадую...»

Пятрок, перш чым пайсьці дахаты з пачкам солі, сказаў:

— Мая дачка, Сонька, што ў Менску жыве, ужо прагаласавала. Дадатэрмінова. Прыехала сёння, раскавала. А я, кажа, усё, адгаласавалася. І за каго ж?

— Ну, ну, — зацікавіўся і Сашок.

— За каго трэба... За свайго... Яе сілай заставілі галасаваць. Сонька заўпарцілася: я, кажа, таксама хачу ў дзень выбараў на ўчастак прыйсьці, як нармальныя людзі, а ёй загадчыца садка, дзе мая дачка робіць, умовы рабром паставіла: пойдзеш галасаваць, калі табе загадваюць! А ня пойдзеш — шукай іншую работу! А дзе цяпер яе знойдзеш, работу тую?

Сашок махнуў рукой:

— Абы прагаласавала! А калі — няважна.

Пятрок не пагадзіўся:

— А Сонька сказала, што важна...

— Што яна, Сонька твая, ведае! Галоўнае, што правільна, па адрасу голас аддала. Ну, дык я пайшоў? — гучна сказаў у самае вуха Пятру Сашок.

Пятрок дазволіў:

— Ідзі.

А забродцы яшчэ доўга гаманілі пра мёртвую птушку. Потым Сашок папрасіў у прадаўшчыцы рыдлёўку і закапаў бусла паблізу. Вяртаючы рыдлёўку, папрасіў, каб запісала яму на вексель бутэльку віна. «Памянуць птушку трэба».

— Сьвіньня гразь заўсёды знойдзе, — буркліва адказала яму прадаўшчыца, але выцягнула з-пад прылаўка сшытак, пазначыла ў ім, што Сашок павінен 708 рублёў. — Даю табе, Сашок, у доўг, што заўтра конь трэба — колькі барознаў бульбы разгнаць. А не таму, што памянуць птушку табе прысыпчыла. Ты прычыну знойдзеш. Гэтых буслоў у небе пазаўчора процьма ляцела... І ня ўсе даляцяць туды, дзе цёпла і сытна.

Я б паважала іх, каб яны з намі заўсёды жылі — круглы год. А то калі ў нас цяжка — і іх няма. Выбіраюць, як самім лепш. Навошта нам такія буслы?

Не зразумець было, пагадзіўся Сашок з прадаўшчыцай ці не, аднак зрабіў выгляд, што ў яго на першым плане зараз іншыя праблемы. Ён адкаркаваў бутэльку прама каля прылаўка і патроху булькаў у рот, а закусваў, як заўсёды, рукавом. Калі трохі віно разагрэла ўсяродку, палагаднеў і папытаў:

— Дык што, маладзіца, каня табе прывесьці ці мужык возьме?

Прадаўшчыца ня чула яго — яна корпалася за дзвярыма, што вялі ў склад, і Сашок рашыў даканаць віно залпам. Каб не мазоліць вочы людзям. А калі вяртаўся дахаты, сьпяваў не пра Галю, якую казакі сваталі, а пра журавоў, што на Палесьсе ляцяць...

6.

Сьцепаніда, калі ёй было цяжка, нявыкрутна, глядзела тады на карткі, дзе за шклом былі абрысы самых родных і блізкіх ёй людзей — нябожчыка Зьміцера, дачок, сына і, канешне ж, зяця Томаша. Партрэт апошняга быў ці ня самы лепшы — на ім той як намаляваны, твар выразны, прыгожы, а сам усьміхаецца. А чаму, скажыце, і не ўсьміхацца Томашу? Паступіў пасья школы ў інстытут, на каго, праўда ён там вучыўся, Сьцепаніда ня ведае, але стаў вялікім чалавекам. Быў мэрам гораду, губернатарам вобласьці. А тады захапіўся палітыкай. І ўсё пайшло ў яго наперакасяк. Падножка за падножкай. Падымецца, ачухаецца, змахне сьмецьце-пыл з портак — яму новую падножку: куды, разумнік? Стаяць тут! Але і зяцю палец у рот не кладзі, Сьцепаніда гэта ведае, таму ня надта і хвалюецца за яго: вывернецца, устаіць на нагах, гэта яшчэ той чалавек, якога нахрапам, тым больш голымі рукамі, ня возьмеш!

Але сёння ёй, Сьцепанідзе, чамусьці захацелася пагаварыць з нябожчыкам Зьміцерам, расказаць яму пра сваё жыцьцё, і яна сур'ёзна верыла, што той яе пачуе, уважліва выслухае, калі трэба, паспачувае, нешта параіць, магчыма. Калі старая пра ўсё гэта падумала, то спалохалася самой сябе: што гэта я?! Хто пачуе? Нябожчык? Тут жывыя, бывае, ня чуюць, асабліва, калі просіш нешта. Старая на тым супакоіла сябе, пасядзела крыху на зэдліку на сваім прывычным месцы перад сталом і акном, а да Зьміцера, падняўшы на яго сумныя вочы, сказала:

— Заўтра выбары ў нас. Томаш таксама ідзе. На прэм'ер-міністра. Гэта калі Пісарыка выберуць прэзідэнтам. Усе нашы, забродаўцы, абяцаюць падтрымаць. Так і кажуць: будзем галасаваць за прэм'ер-міністра. Толькі нахалеру Томашу ўсё гэта трэба — я адно не зразумею. Ці ж бедна жывуць яны? Усё ж ёсьць, бо з галавой, як хазяін, дык не — прыдумаў для сябе яшчэ галаўны боль з гэтымі выбарамі. А можа ён, як і гаворыць, не пра сябе думае, а пра люд, пра народ наш? Сьпі, Зьміцер. Сьпі... Надаела ўсё. Ні рабіць, ні есьці ня хочацца. Скора, відаць, да цябе прыйду. Гляну, як там, на выбарах, і можна зьбірацца ў дарогу... Далей ужо жыць інцярэсу ня будзе, пэўна. Прымеш? Сустрэнеш? Ну вось і

дамовіліся. А бульба хай яна лузьне! І ўвесь агарод таксама. Што мне, старой, адзінокай бабе патрэбна? Дык не — цягаюся з кашамі і вёдрамі, бы ачмураная.

Як і кожны раз, не паляпаўшы ў дзьверы і не папытаўшы дазволу, у хату ўшыўся Сашок і крыху падняў Сыцепанідзе настрой, бо ён паведаміў, што аббег яшчэ раз вёску, кожнаму папулярна растлумачыў, што трэба галасаваць за зяця Сыцепаніды. А паколькі прозвішча Томаша ў бюлетэні ня будзе, то пакідайце Пісарыка. Гэта таксама свой чалавек — тое ж самае, што і Томаш.

— Прэм’ер-міністр таксама шышка, — падкрэсліў Сашок. — І не маленькая. Ого-о! Я ім так і сказаў. Усе пабажыліся зрабіць так, як я ім увёў у вушы. Ну, а калі заявіцца сюды сам Томаш, то тады будзе ў нас з ім асобная гаворка... можна пад той жа самай яблыняй у садзе. Можна і тут, за сталом. Напомніш зяцю. Нагадаеш. Глядзі ж, не забудзься!

Старая толькі бачыла суседа, а што гаварыў ён — ня чула: чамусьці яна пачала хвалявацца, калі да выбараў заставалася менш чым суткі, і хоць старалася выгляду перад Сашком не паказваць, адчувала, што ў яе гэта не зусім атрымліваецца. Думалася толькі пра зяця, і ня ўсё самае лепшае, і ў скронях пульсавала, ажно тахкала, як часта тахае яе тэлевізар, калі псуецца: «Навошта? Навошта? Навошта?..»

Але так, зразумела ж, ня думаў яе зяць.

7.

У дзень выбраў Сыцепаніда апранулася ў самае лепшае адзеньне. Нават паглядзела на сябе ў люстэрка, а рабіла гэта яна вельмі рэдка: нават забылася, дзе яно вісіць на сцяне, не адразу знайшла. Няма калі глядзецца. А тут нагода — выбары, і ня простыя, на іх вырашаецца лёс яе зяця Томаша. Паглядзела на сябе ў тое люстэрка яна — і спалохалася: божухны, што час з чалавекам робіць! Страхоцьце. Хоць і апранулася ў самае лепшае адзеньне, у самае прагожае. Кажуць: пень апрані добра, і ён будзе прыгожы. Пень можа і папрыгажэе, а яна — не, гэта дакладна. Спрацавалася, зьнервавалася за жыцьцё, ці трэба казаць. І яна ледзьве ня плюнула ў тое люстэрка, гэта значыць на сябе, але ўстрымалася, махнула на ўсё-пра-ўсё і пачапіла на дзьверы вялізны сьвірнавы замок: пара на ўчастак, трэба галасаваць.

А дзень хіліўся ўжо да поўдня, быў ён сонечны, бязветраны. На вясковай вуліцы Сыцепаніда сустракала людзей таксама апранутых у свае лепшыя транты, хоць, ведала, у многіх з іх лепшае адзеньне ў шахах ляжыць асобна — на той дзень, калі яно і павінна спатрэбіцца. Адпраўляцца ў вечнасьць кожнаму хочацца, не сакрэт, у чыстым, прыгожым, новым адзеньні, бо іншага там не дадуць, а яно патрэбна надоўга... Сыцепаніда віталася з землякамі, тыя з ёй, і ўжо калі падбіралася да клуба, дзе знаходзіўся выбарчы ўчастак, зразумела, што людзі першымі часьцей за ўсё стараюцца з ёй загаварыць, асобныя нават нахіляюць, вітаючыся, наперад галаву, чым выказваюць павагу. Бы сёння быў яе дзень. А мо яно так і ёсьць? Усё ж — зяць на слыху, Томаш. Сашок дык той і зусім

распрасьцёр рукі, стоячы на ганку, і здавалася, што ён зараз у адно імгненне зацісьне суседку ў абдымках, але Сыцепаніда спынілася, ведала, што Сашок, калі бывае харош, гэтае і зробіць.

— Прапусьціце, грамадзяне, маю суседку да вурны! — тлуміў Сашок, хоць Сыцепанідзе, вядома ж, ніхто, акрамя самога Сашка, і не замінаў. — Прапусьціце! Ёй больш, можа, трэба, чым нам усім умесьці! Праходзь, праходзь, Мікалаеўна! А я ўжо!..

— Ды бачу, — адмахнулася, бы ад назойлівай мухі, Сыцепаніда ад Сашка і пашоргала ў клуб...

— За Томаша! Так і перадай! — гукнуў ёй усьлед Сашок.

Вяртаючыся назад, аддаўшы свой голас, Сыцепаніда зачэпілася каля хаты Петрака. Той сядзеў на лаве, і не адзін — з вясковымі мужчынамі. Нехта з мужчынаў прапанаваў:

— Пасядзі з намі, Сыцепаніда. Сьвята сёньня. Што дома рабіць! Там усё ніколі не пераробіш. Дзякуй во, хоць выхадны дзень атрымаўся.

На доўгай Петракавай лаве хапіла месца і Сыцепанідзе. Мужчыны ўсе, як адзін, былі на лёгкім падпідку, таму за словам у кішэню ня лезьлі, але больш хвалілі зяця Сыцепаніды, кожны з іх гаварыў, што ён галасаваў за таго самага Пісарыка, каб толькі Томаш стаў другім па чыну чалавекам у дзяржаве. І ня толькі сам ён — усе дарослыя сямейнікі. Тут і казаць няма чаго! Каб свайго, каб знаёмага табе чалавека — ды не падтрымаць! Ну, гэта, прабачце! Сумленьне мець трэба...

Расчуленая такімі цёплымі слоўцамі, Сыцепаніда ўстала з лавы, распрямілася, паглядзела на кожнага з мужчын па чарзе:

— Хто з вас тут самы маладзейшы?

— А нашто?

— Хадземце са мной. Што-небудзь дам... Гасьцінца.

Сыцепаніда дала мужчынам вялікую бутэльку самагону, які даўно хавала на «чорны дзень». Расшчодрылася. То быў добры самагон — моцны, бяз прыкрага паху.

111

Калі падвялі вынікі галасаваньня ў Забродзі, то атрымалася: за Пісарыка прагаласаваў усяго адзін чалавек...

Гэта была цешча Томаша.

